

**ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ІМЕНІ МИКОЛИ ЯРМАЧЕНКА НАПН УКРАЇНИ**

Відділ освіти дітей з порушеннями сенсорного розвитку

Кондратенко С.В., Паламар О.М., Топузов М.О.

**СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ**

Методичні рекомендації

Київ – 2025

Вступ

Сьогоденні реалії життя в Україні, наявність воєнного стану, надали нових викликів у політичних, економічних та соціальних сферах країни, які призвели до реформування в системі освіти, особливо при організації освітнього корекційно–розвивального простору для дітей з особливими освітніми потребами (ООП). В сучасних закладах освіти освітній та корекційно-розвивальний процес перейшов у дистанційну та змішану форми з дистанційними, інноваційними та інтерактивними технологіями навчання.

В Україні збільшується чисельність дітей, які потребують додаткової соціальної допомоги, особливих освітніх умов щодо навчання та виховання. До груп таких дітей належать: діти з порушеннями психофізичного розвитку, з обмеженими можливостями здоров'я, діти із різних соціально вразливих груп, діти що зазнали психотравмуючого досвіду під час військових дій тощо.

Діти з порушеннями зору - це діти з особливими освітніми потребами (ООП), а тому знання специфіки їхнього психофізичного, соціального та особистісного розвитку необхідно кожному дорослому, що працює з цією категорією дітей. Слід зазначити, що кількість дітей з ООП зростає з кожним роком.

Ці діти, починаючи з перших місяців життя, потребують спеціальних заходів, спрямованих на формування у них механізмів компенсації порушень та їх соціально-психологічну адаптацію до умов сучасного життя. На сучасному етапі розвитку інклюзивної

освіти педагогам необхідно опановувати методи та способи організації психолого-педагогічного супроводу, розвитку та навчання дітей з ООП.

Відомо, що навіть незначних порушень зору процес розвитку пов'язані з появою відхилень у всіх видах пізнавальної діяльності і позначається на формуванні особистісної і емоційно-вольової сфер розвитку дитини. Порушення зору проявляється у зниженні загальної кількості інформації, що отримується від зовнішнього світу, у зміні її якості. Скорочення зорових відчуттів, сприйняття, уявлень у сфері чуттєвого пізнання обмежує можливості формування образів, уяви, пам'яті.

З погляду специфічних якісних особливостей розвитку слід в першу чергу зазначити формування психологічних систем, їх структур, зв'язків, функцій і відносин. Відбуваються якісні зміни системи взаємовідносин аналізаторів, виникають специфічні особливості у формуванні образів, понять, мовлення, у співвідношенні образного та понятійного у розумовій діяльності, у мобільності та орієнтації у просторі тощо. Значні зміни відбуваються у фізичному розвитку - в точності рухів, їх інтенсивності, стає специфічною хода та інші рухові дії.

Отже, у дитини формується своя, дуже своєрідна психологічна система, якісно і структурно не схожа з жодною системою дитини із зором у нормі, оскільки вона включає в себе процеси, що знаходяться на різних рівнях розвитку через вплив на них первинного порушення, а також його компенсації з урахуванням створення нових альтернативних шляхів розвитку. Це показує, що і

міжфункціональні зв'язки у дітей із порушенням зору здійснюються теж інакше, своєрідно. Тому формування та розвиток психологічної системи безпосередньо пов'язане з роботою формування у дітей з ООП компенсаторних процесів, починаючи з раннього дитинства.

Таким чином, компенсація зорової недостатності за своєю суттю не є простим заміщенням одних функцій іншими, а є створенням на кожному етапі розвитку дитини нових складних систем зв'язків і взаємовідносин сенсорних, моторних, логічних структур, що дозволяють сприймати та досліджувати інформацію від зовнішнього світу для адекватного її відображення та поведінки відповідно до умов життя та діяльності, соціальних та моральних вимог.

Відомо, що з перших днів навчання в школі на перший план виступають ті сфери сприйняття, які безпосередньо впливають на процес навчання. Якщо говорити про зорове сприйняття, то тут важливими є константність сприйняття, певний рівень розвитку зорово-моторних координацій, зорово-просторове сприйняття та зорова пам'ять. У учнів з порушенням зору рівень розвитку пізнавальних та емоційно-вольових процесів знижений, внаслідок чого навчання ще більше ускладнюється.

У масовій школі досягнення високих показників ефективності формування компенсаторних механізмів можливе лише за умови проведення комплексної діагностики фактичного рівня психологічного розвитку дитини з ООП, а також розроблення ефективної системи психолого-педагогічного супроводу, розвитку, адекватної можливостям та потребам дітей із порушеннями зору.

Молодший шкільний вік є найбільш продуктивним для реалізації компенсаторних можливостей дітей з ООП, оволодіння не лише достатнім рівнем знань, умінь та навичок, а й формування спеціальних знань, способів орієнтації, комунікативних, мотиваційних та діяльнісних сторін особистості. Зважаючи на вищевикладене, проблема комплексного вивчення психологічного розвитку цієї категорії дітей в сучасних умовах як основи ефективного психолого-педагогічного супроводу є дуже актуальним.

Порушення зорової системи завдають величезної шкоди формуванню психічних процесів та рухової сфери дитини, її фізичному та психічному розвитку. Зорове сприйняття пов'язане з усією сенсорною системою людини, впливає на психофізичний розвиток дитини, формування емоційно-вольової сфери.

Провідним і визначальним фактором у разі порушення органу зору є організація ефективного психолого-педагогічного супроводу процесу розвитку дітей з порушеннями зору, що дозволяє розкрити потенційні можливості дітей, полегшити адаптацію до навчально-виховного процесу.

Адаптація стимульного матеріалу та психодіагностичних методик щодо дітей з порушеннями зору зумовлюється необхідністю чіткого і точного знання діагнозу захворювання та стану основних зорових функцій досліджуваної дитини: гостроти зору, колірного зору, характеру зору та ін., сприйняття дітьми навчального матеріалу і вимагає від педагога-психолога комплексної допомоги таким дітям.

Психолого-педагогічні особливості розвитку дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору

Нині в Україні діє розгалужена мережа спеціальних освітніх закладів для осіб із порушеннями зору. Кількість спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями зору в Україні станом на 2021 р. становила: 6 шкіл-інтернатів для дітей з глибокими порушеннями зору, де навчаються 755 учнів, і 20 спеціальних шкіл для дітей зі зниженим зором - 3243 учнів.

Через трагічні події воєнного часу мережа закладів дещо скоротилася. Також у зв'язку з запровадженням інклюзивної форми навчання частина дітей з порушеннями зору починають інтегруватися до загальноосвітніх закладів, де створюються окремі групи і класи.

Діти України наразі переживають страшні події та намагаються прийняти нову реальність, у яку потрапили.

Діти з порушеннями зору знаходяться в ситуації, коли кожен наступний вибух, крок у нове приміщення, звук повітряної тривоги викликають не тільки страх, розгубленість, тривогу, а й стан невизначеності.

Діти з порушеннями зору мають обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію з навколишнього середовища. Через це, важливим є застосування необхідних кроків для підтримки таких дітей під час війни, щоб мінімізувати у них наслідки психологічної травми.

Нині, за різними даними, до 60 % дітей, які вступають до школи, а серед них і діти з порушенням зору, мають психосоматичні порушення, зростає кількість психоневрологічних захворювань, значна кількість дітей перших класів потребує уваги шкільного психолога.

Психіка школярів з порушеннями зору особливо вразлива, піддається негативному впливу зовнішніх факторів, тому особливого значення набуває проблема навчальної психогігієни, забезпечення гуманістичних взаємин у педагогічній взаємодії, збереження психічного здоров'я.

Стан психічного здоров'я, повноцінна життєдіяльність дитини з порушенням зору значною мірою залежать від збалансованості емоцій. Позитивні емоції забезпечують оптимальність перебігу психічних процесів (сприймання, пам'яті, уяви, мислення), поліпшують ефективність інтелектуальної діяльності та підвищують рівень активності особистості. Позитивний емоційний стан сприяє формуванню вольових процесів, від яких залежить успішна діяльність особистості, у т. ч. й навчальна діяльність.

Ядром концепції збереження психічного здоров'я є психологічний підхід до всього навчально-виховного процесу: практичні психологи конструюють, відстежують і спрямовують його таким чином, щоб кожна дитина мала максимальні можливості та умови для збереження психічного здоров'я. Ця робота проводиться у трьох напрямках: з учнями, педагогами, батьками.

Ця комплексна проблема потребує розв'язання низки завдань:

- формування знань про фізичне, психічне, соціальне здоров'я, чинники здоров'я - навколишнє середовище, здоровий спосіб життя, охорона здоров'я;

- розвиток інтелектуальних умінь, що організовують пізнавальну діяльність школяра;

- розуміння основних функцій, емоційного й соціального розвитку, що супроводжує людину впродовж життя;

- розвиток волевих якостей - уміння керувати собою відповідно до зовнішніх подразників, збереження фізичного, розумового та соціального здоров'я;

- формування здатності оцінювати припустимі межі ризику в діях, визначати рівень своїх можливостей, умінь, інтелектуальних здібностей з метою безпечного та раціонального їх використання;

- формування навичок прийняття рішень шляхом розвитку критичного мислення та ставлення до соціального оточення.

З-поміж основних показників психічного здоров'я можна виокремити наступні:

- в емоційній сфері - позитивно емоційний стан, подолання негативних емоцій, емоційна стабільність, вільне виявлення емоцій, їх адекватність, оптимальне самопочуття;

- в інтелектуальній сфері - здатність концентрувати увагу, утримувати інформацію в пам'яті, вміння логічно мислити, виявляти творчість, активність у пізнавальній діяльності;

- у мотиваційно-особистісній сфері - адекватна самооцінка, особистісна автономія, самоповага, самоконтроль, сформованість волевої сфери, цілеспрямованість, активність, позитивна

мотивація життєдіяльності, поведінки та взаємин, адекватне сприймання навколишнього середовища та самого себе.

Органічні розлади зорового аналізатора, порушуючи соціальні відносини, змінюючи статус дитини з зоровою недостатністю, провокують виникнення в неї низки специфічних установок, які опосередковано впливають на психічний розвиток дитини з зоровою депривацією. Труднощі, з якими стикається дитина у навчанні, у грі, при оволодінні руховими навичками, у ході просторового орієнтування, викликають складні переживання та різні негативні реакції, які проявляються в пасивності, самоізоляції, невпевненості в собі, зниженим бажанням грати, підвищеною стомлюваністю та нервовою перенапругою. Діти з порушеннями зору перебувають у зоровій депривації і опиняються в стресових ситуаціях набагато частіше, ніж їх зрячі однолітки. Емоційні розлади, порушення балансу процесів збудження та гальмування в корі головного мозку в окремих випадках можуть бути викликані постійно високою емоційною напругою, почуттям дискомфорту.

Нині є спеціальні методи виміру зорових функцій. Важливо, якомога раніше виявити порушення зору і зрозуміти його вплив на зорові функції, щоб запропонувати дитині найбільш оптимальну реабілітацію. Розвиток моторики та мовний розвиток великою мірою пов'язаний із зором. Тому необхідно, за допомогою методів спеціальної педагогіки, з самого раннього віку протидіяти негативному впливу порушень зору, щоб дитина розвивалася якнайкраще.

За відсутності зору виникають значні особливості розвитку, хоча загальні закономірності розвитку, характерні для нормальних дітей, зберігаються. Так, у розвитку школяра з порушеним зором можна назвати три характерні особливості.

Перша полягає в деякому загальному відставанні у розвитку такої дитини в порівнянні з розвитком зрячої, що обумовлено меншою активністю при пізнанні навколишнього світу. Це проявляється як у галузі фізичного, так і в галузі розумового розвитку.

Багато педагогів минулого відзначали безініціативність, пасивність такої дитини. Крім того, повідомлялося, що в цьому віці «багато дітей мали психіатричні проблеми». «Чим пізніше відбулося порушення зору, тим сильніше пов'язана з нею психологічна травма. Втрата або порушення зору нерідко породжують байдужість не лише до суспільного, а й особистого життя». Друга особливість розвитку полягає в тому, що періоди розвитку дітей із порушеннями зору не збігаються з періодами розвитку зрячих. До тих пір, поки дитина не виробить способів компенсації, уявлення, які вони отримують із зовнішнього світу, будуть неповні, уривчасті і дитина розвиватиметься повільніше.

Третьою особливістю розвитку дитини з порушеним зором є диспропорційність, вона проявляється в тому, що функції та сторони особистості, які менш страждають від порушення зору (мова, мислення тощо), розвиваються швидше, хоч і своєрідно, інші повільніше (рухи, оволодіння простором). Слід зазначити, що

нерівномірність розвитку дітей з порушеннями зору проявляється більше у дошкільному віці, а ніж у шкільному.

Відсутність зорового контролю за рухами ускладнює формування зорово-просторової координації. Внаслідок цього рухи дітей скуті, невпевнені, немає точності у їх виконанні.

У молодшому шкільному віці дитина з порушеннями зору імпульсивна, так само як і зряча. Проте, при порушеному зорі імпульсивність може виявлятися більше й у більш старшому віці, коли для зрячої дитини вона нехарактерна. Імпульсивність поведінки дітей з порушеннями зору особливо позначається на тому, що під час занять вони не вміють регулювати свою поведінку.

На заняттях дітям дуже хочеться, щоб їх запитали, вони схоплюються та вигукують відповідь. Або, навпаки, дитина протестує, якщо її запитують, коли вона не піднімає руку. «Адже я не піднімав руку, а ви мене питаєте», - каже дитина. Вона перебиває інших, вимагає особливої уваги і наполегливо звертається до педагога тоді, коли він розмовляє з іншими дітьми. Найчастіше діти що неспроможні стежити за відповіддю свого товариша, не вміють її продовжити. Закономірні зміни відзначаються у сфері зовнішніх емоційних проявів у дітей із порушеннями зору. Мляві і часто неадекватні зовнішні прояви емоцій у дітей з порушеннями зору часто поєднуються з різними нав'язливими рухами. Це може бути і потряхування руками, і підскоки на ногах, і натискання на віки пальцем, і ритмічні розгойдування тулуба або головою та ін. Дані прояви заважають

оточуючим адекватно оцінювати моральні, інтелектуальні та інші здібності та можливості дітей із порушеним зором.

Молодші школярі з порушенням зору часто здаються дивними при розмові, через "наступ" на свого співрозмовника і, якщо він відступає, то діти рухаються за ним. Це викликано бажанням дитини з порушенням зору розглянути свого співрозмовника. Дитина з порушенням зору може з цікавістю слухати співрозмовника, підперши голову рукою. Дітей у такій позі частіше можна побачити на їхніх улюблених уроках.

Нормальнозорою людиною ця поза сприймається як вираз нудьги і втрати інтересу. "Погляд убік" у дитини з порушеним зором може бути викликаний глибоким порушенням зору. Наприклад, людина з бічним полем зору при розгляді співрозмовника змушена спрямовувати погляд убік, так як на співрозмовника в такому випадку буде спрямована лише частина ока. Але такий погляд зрочими сприймається як вираз сумніву та підозри.

За організацію всієї психічної діяльності, яка перебуває у її спрямованості та зосередженості її об'єктів, відповідає функціонування всієї свідомості людини. Не будучи самотійним психічним процесом, увага як зосередження свідомості на об'єкті вивчення, проявляється всередині сприйняття, пам'яті, відчуттів, мислення та інших процесів зорового відображення світу. У зв'язку з цим зі сфери сприйняття випадає велика кількість сигналів, які інформують людину про важливі властивості предметів та явищ.

Компенсація даних прогалин у чуттєвому досвіді дитини можлива лише за посиленої активізації діяльності інших органів чуття, причому, тут істотна роль належить увазі. Зменшення кількості зовнішніх впливів, пов'язане з частковою або повною відсутністю зорових відчуттів та сприйняття, не дозволяє розвиватися увазі, що скорочує коло об'єктів, які можуть викликати інтерес при безпосередньому сприйнятті.

На обсязі, стійкості, сконцентованості та інші властивості уваги негативно позначається зменшення зовнішніх впливів. Сила та одноманітність слухових подразників так само як і зменшення кількості зовнішніх подразників не сприяє стійкості уваги, так як швидко втомлює дитину та веде до розсіювання її уваги.

Діяльність дитини, у якій формуються її свідомість, інтереси, вольові якості, духовні потреби, що, зрештою, визначає рівень психічного розвитку, пов'язані з рівнем розвитку вищих видів уваги (довільної і мимовільної). Виходячи з цього, подолання труднощів у розвитку мимовільної та довільної уваги у дітей з різними порушеннями зору сприятиме включення дітей даної категорії до активної діяльності.

Активна діяльність дітей із різними порушеннями зору стимулює у них розвиток здатності довільно спрямовувати свідомість на об'єкти цієї діяльності, уможливорює адекватне відображення цих об'єктів, значною мірою компенсуючи обумовлені різними порушеннями зору вторинні відхилення.

Діти з різними порушеннями зору, на відміну від дітей із нормальним зором, мають гостру потребу у виразному, рельєфному

сприйнятті численних властивостей і ознак предметів, які у них (у дітей з порушеннями зору) виступають на першому плані, отримуючи сигнальне значення. Компенсаторний розвиток слухового та дотикового сприймання у дітей з різними порушеннями зору потребує спеціально створених організаційно-педагогічних умов.

Це робить особливий акцент на розвиток уваги у дітей з порушеннями зору, оскільки труднощі, які вони відчують у процесі пізнання світу, вимагають від них уваги до цілого ряду операцій вищого порядку та концентрації (щодо дітей із нормальним зором), що, зрештою, в результаті, опосередковує формування у дітей із різними порушеннями зору стійкої підсвідомої установки на довільну увагу, постійний контроль за своїми діями.

Однак, як у дітей з порушенням зором, так і у нормальнозорих дітей розвиток того чи іншого типу уваги підпорядковується тим же закономірностям, оскільки це не пов'язано з певним психічним процесом і з функціонуванням якого-небудь аналізатора і може досягати такого ж рівня розвитку. Це зумовлено тим, що увага залежить не тільки і не стільки від стану аналізаторів та рівня їх чутливості, скільки від характеру діяльності, в яку включені діти, а також від набутих вольових, емоційних та інтелектуальних здібностей дитини, її активності.

Говорячи про *мовленнєву діяльність* дітей із різними порушеннями зору, слід зазначити, що у зарубіжній психолого-педагогічній літературі (XIX - початку XX століття) процес

мовлення розглядався з сенсуалістичних позицій, за яким зорове відчуття і сприйняття є основними і основними формами достовірного пізнання. Вченими того часу заперечувалася можливість повноцінного оволодіння та розуміння дітьми з порушеним зором мови, оскільки мовленнєвий розвиток вважався виключно результатом індивідуального досвіду.

В основі цього заперечення лежало переконання в тому, що порушення зору створюють нічим не компенсований розрив між словом, що головним чином відображає зорові враження, і уявленнями, які формуються у дітей з порушеним зором на основі дотикового сприйняття, що принципово відрізняється від зорового сприйняття.

Матеріалістичний підхід до вивчення мови дітьми з різними порушеннями зору передбачає неминучість виникнення розриву між словом і образом (об'єктом) у ряді випадків (наприклад, уявлення про позначення кольором), проте значення слів, що позначають винятково візуально сприйняті об'єкти, може бути доступне дітям з порушеннями зору через узагальненість цих об'єктів.

У співвідношенні слова та відповідного значення (уявлення про об'єкт) у нормальнозорих дітей та у дітей з порушеннями зору є переважно не якісна, а кількісна відмінність. Це твердження ґрунтується на тому, що відображені у понятті та закріплені у слові властивості предметів, зв'язки та відносини їх з явищами об'єктивної реальності адекватно відбиваються за допомогою багатьох органів чуття, а не тільки візуально. Тому незалежно від

стану аналізаторних систем дитини, зокрема зорового аналізатора, можна говорити про спільність основних мовних функцій для дитини як з порушенням зору, так і без порушень зору.

Крім основних функцій мови (комунікативної, сігніфікативної (позначення), узагальнення, абстрагування та спонукання), особливо можна виділити компенсаторну функцію мови, як новий аспект мовної діяльності дітей з порушеннями зору, що з'являється у зв'язку із звуженням сфери чуттєвого пізнання та спрямовано на ліквідацію цих наслідків у їхньому психічному розвитку.

Компенсаторна функція мови проявляється у всіх видах психічної діяльності: у процесі сприйняття (слово спрямовує і уточнює його), для формування уявлень та образів, під час засвоєння понять тощо. Компенсаторна функція мови має значення для формування особистості дитини загалом.

Діти з різними порушеннями зору на основі словесних пояснень, що підкріплюються доступними для дітей даної категорії чуттєвими даними отримують адекватне уявлення про багато недоступних для їх сприйняття предметів і явищ дійсності.

Порушення зору накладають відбиток на процес оволодіння дитиною мовою та її функціями, вносячи специфіку, що проявляється в динаміці розвитку мовної діяльності дитини з порушенням зору в цілому, у накопиченні нею мовних засобів і виразних рухів, змісту лексики, у своєрідності співвідношення слова та образу, деякому відставанні у формуванні мовних навичок та мовного чуття. Це значимо при засвоєнні рідної мови, що починається з наслідування.

Необхідно відзначити, що у дітей з різними порушеннями зору та дітей з нормальним зором розвиток фонематичного слуху та формування мовно-слухових уявлень, що базуються на слуховому сприйнятті, протікає ідентично. Однак, формування у дітей з порушеннями зору артикуляції звукового мовлення, яке опосередковане не лише слуховим, а й кінестетичним і зоровим сприйняттями, дуже проблематично внаслідок повної або часткової відсутності можливості візуально відображати артикуляторні рухи людей, що спілкуються з дітьми з порушеннями зору.

Сьогодні доведено наявність у дітей з різними порушеннями зору відхилень від норми у функціональних взаємодіях аналізаторних систем, які беруть участь у формуванні слухової, кінестетичної та зорової сторін мови. Основним дефектом мови, що спостерігається у дітей з різними порушеннями зору є недорікуватість, що виявляється в неправильній вимові свистячих і шиплячих звуків, неправильної вимови окремих звуків.

Дефекти мови суттєво гальмують психічний розвиток дітей із різними порушеннями зору, таким чином, мова не виконує свою компенсаторну функцію. Якщо мовленнєвий розвиток дітей із різними порушеннями зору проходить у нормі, без дефектів, він компенсує сліпоту. Тому дуже важливою є своєчасність корекційної роботи логопеда з дітьми такої категорії за допомогою впливу на збережені слуховий та зоровий аналізатори.

Слід зазначити, що у дітей з різними порушеннями зору, безпосередньо викликані відхиленнями у розвитку зорового аналізатора, наявні саме ті мовні порушення, які пов'язані з

неправильною артикуляцією, що формується на основі зорового сприйняття, а також з недостатнім чуттєвим досвідом, що збіднює словниковий запас.

Розвиток словникового запасу взагалі - це збільшення числа використовуваних слів, що є зрозумілими дітям (кількісний аспект), а також смисловий розвиток словника, іншими словами, співвідношення слів і предметів, що позначаються ними.

Розвиток словникового запасу дітей із різними порушеннями зору опосередковано розвитком обсягу мовного спілкування, що залежить від безпосереднього спілкування з дорослими, читання книжок, слухання радіо тощо. Акцентування уваги розвитку мови у дітей із різними порушеннями зору, забезпеченні різноманітності їх мовного спілкування призводить вже у середньому шкільному віці до досягнення ними рівня норми мови та мовлення.

Таким чином, розвиток мовної діяльності у дітей з різними порушеннями зору при оптимальному психолого-педагогічному супроводі цього процесу з боку батьків, педагогів та вихователів сприяє оволодінню дітьми мовної норми, що є потужним засобом компенсації, суттєво розширюючи можливості дітей даної категорії у всіх видах діяльності.

Розвиток полісенсорного сприйняття та зору.

Відчуття - це психічний процес відображення окремих елементів і властивостей дійсності, що безпосередньо сприймаються органами чуття. На відчуттях засновані складніші пізнавальні процеси, такі як пам'ять, мислення, сприйняття, уявлення, уява. У відчуттях відображаються колір, запах тощо,

тобто об'єктивні якості явищ, їх інтенсивність та тривалість. Відчуття людини взаємопов'язані, як і взаємопов'язані й різні властивості дійсності.

Відчуття, по суті, це перетворення енергії зовнішнього впливу дійсності у внутрішній стан свідомості. Вони становлять чуттєву основу психічної діяльності, надають сенсорний матеріал побудови психічних образів.

У дітей із різними порушеннями зору, функцій зорового аналізатора спостерігаються відхилення в міжаналізаторних зв'язках. Порушення взаємодії між зоровими та іншими аналізаторами відбивається на всій сенсорній організації дітей із різними порушеннями зору, що може викликати відхилення у сферах логічного пізнання і практики. Але це не призводить до незворотних патологічних змін у розвитку психіки дітей з різними порушеннями зору завдяки великій динамічності та пластичності в сенсорній організації.

Важливо те, що в компенсації різних порушень зору у дітей з віком велике значення має взаємодія їх відчуттів, з того що під впливом однієї аналізаторної системи підвищується чутливість іншої. Науковці у своїх дослідженнях відзначають явище синестезії, при якому відчуття одного виду переходять у відчуття іншого виду - при впливі подразника однієї модальності відчуття, що виникає асоціативним шляхом викликає відчуття в іншій аналізаторній системі.

В даний час експериментально доведено, що втрачені зорові функції заміщуються переважно діяльністю тактильного та кінестетичного аналізаторів.

Основним видом відчуттів у дітей з різними порушеннями зору, як і раніше, залишається зір. При глибоких порушеннях зору має місце підвищення слухової чутливості внаслідок активнішої участі в психічній діяльності слухового аналізатора. Підвищення слухової чутливості дозволяє дітям з різними порушеннями зору успішно опановувати знання та реалізовувати їх на практиці.

Говорячи про інші відчуття, можна відзначити таке. Серед полісенсорних відчуттів у дітей із різними порушеннями зору виділяють шкірно-оптичне чуття, здатність шкірних покривів реагувати на світлові та колірні подразники. Цю здатність ще називають – феномен «шкірного зору». У структурі чуттєвого відображення дійсності порушення функцій зору ведуть до збільшення частки м'язово-суглобового чуття. Звичайно, повне відшкодування неповноцінності зорових функцій неможливе, оскільки, по-перше, шкірні і м'язово-суглобові відчуття відбивають в повному обсязі ознаки предметів, сприймаються на зір, по-друге, дотикове поле обмежено зоною дії рук і сприйняття протікає більш тривало, ніж зорове.

Активна участь «шкірного зору» у просторовій орієнтації дітей із різними порушеннями зору дає ефект сенсibilізації. При випаданні функцій зорового аналізатора вібраційна чутливість, що виявляється у сфері просторової орієнтації дітей із різними порушеннями зору, отримує компенсацію.

Діти з різними порушеннями зору здатні на відстані відчувати наявність нерухомого предмета, що не видає звуків та інших сигналів.

Дослідження нюхової та смакової чутливості дітей з різними порушеннями зору показують деяке її підвищення щодо норми. Смак і нюх дітей із порушеннями зору сенсibiliзуються у процесі діяльності з орієнтацією у просторі, побутовими діями.

Таким чином, розвиток здатності тонко диференціювати зовнішні впливи, зростання рівня різних видів чутливості значно компенсують у дітей із різними порушеннями зору цей дефект у процесі їх просторової орієнтації та соціальної адаптації.

Сприйняття — це цілісне відображення предметів та явищ у результаті усвідомлення людиною їх відмітних ознак. Сприйняття здійснюється через дії, пов'язані з обстеженням об'єкта, що сприймається, і побудовою його образу. В основі кожного процесу сприйняття лежать рухові процеси, такі як рух ока по контуру предмета, рух руки поверхнею предмета.

Зміни у сфері відчуттів дітей з різними порушеннями зору відбиваються на сприйнятті об'єктів та явищ навколишнього світу. У нормі - формується зоровий тип сприйняття. У дітей із порушеннями зору спостерігається скорочення та редукування (ослаблення) або повне випадіння зорових відчуттів залежно від ступеня порушень зору.

Але домінування зору настільки міцне, що навіть серйозні порушення його функцій не спричиняють заміну типу сприйняття. Як і в нормі, у дітей з різними порушеннями зору залишається

домінуючим зорово-рухово-слуховий тип сприйняття. Тільки при тотальній сліпоті домінуюче положення займає шкірно-механічний та руховий аналізатори, що лежать в основі дотикового сприйняття.

Вибірковість сприйняття обмежується звуженням кола інтересів, зниженням активності діяльності. У дітей з різними порушеннями зору апперцепція проявляється слабше щодо норми внаслідок недостатнього чуттєвого досвіду. Ця недостатність чуттєвого досвіду та зниження повноти та точності відображуваного довкілля ускладнюють осмислення та узагальнення образів, скорочують зону константного зорового сприйняття, порушують його цілісність.

Дослідження показали, що, незважаючи на ідентичність нервового кіркового механізму сприйняття у дітей з порушеннями зору та дітей без відхилень зору, при депривації органів зору у дітей або утруднюється або стає неможливим утворення тимчасових нервових зв'язків між мозковими центрами зорового та інших аналізаторів.

Зорове та дотикове сприйняття подібні не лише за своїми фізіологічними механізмами. У образах, що виникають у процесі зорового і дотикового сприйняття, відбиваються безліч властивостей і якостей предметів, що обстежуються за допомогою зору або на дотик.

Причому, і це значимо, ці види перцепції фіксують цілу низку тих самих фізичних, просторових і тимчасових характеристик об'єктів. Безперечно, око самотійно і адекватно здатне відображати такі категорії ознак як величина, форма, напрямок,

відстань до об'єкта, його стан – спокій чи рух. Людина з допомогою зору розрізняє колір, а з допомогою дотику, до того ж ще вагу, пластичність, холод і тепло.

Зорове сприйняття дітей з різними порушеннями зору, що призводять до зниження гостроти зору, порушення відчуття кольору, звуження поля зору, різко відрізняється від сприйняття нормальнозорою дитиною за ступенем повноти, точності і швидкості відображення дійсності, а також звуженням і деформацією зони зорового сприйняття - «зорового поля».

Швидкість зорового сприйняття у дітей із різними порушеннями зору змінюється залежно від величини та складності об'єктів, рівня освітленості, втоми дитини тощо. Це однаково стосується і дітей без порушень зору, але у дітей з порушеннями зору швидкість зорового сприйняття схильна до більш різких коливань.

Отже, сприйняття у дітей із різними порушеннями зору, хоч і має специфічні особливості, але, за оптимальної організації психолого-педагогічного супроводу розвитку, не створює якихось серйозних труднощів пізнавальної діяльності.

Уявлення - це образи, що запам'яталися в пам'яті в результаті сприйняття предметів або явищ, що виникають у мозку за відсутності їх безпосереднього впливу на органи чуттів. Уявлення є вищим ступенем відображення, ніж образи сприйняття, оскільки, в уявленні поєднується все, що людина знає про предмет. Будучи наочним, уявлення, чуттєвим чином характеризується високим

рівнем узагальненості. Ці образи пам'яті служать перехідним щаблем до мислення.

Тому, характерною рисою уявлень у дітей з різними порушеннями зору є різке звуження обсягу уявлень внаслідок редукування зорових образів або їх випадіння (повного або часткового). Крім того, уявлення у дітей з різними порушеннями зору мають і якісні відмінності від чуттєвих образів пам'яті дітей без порушення зору.

Непопадання значної частини великих об'єктів, їх деталей і ознак зі сфери сприйняття у дітей із різними порушеннями зору перешкоджають утворенню узагальнених уявлень, у яких відображаються найбільш істотні властивості та ознаки предметів і явищ навколишнього світу.

Характерними особливостями уявлень у дітей з різними порушеннями зору є їх фрагментарність, схематизм, низький рівень узагальненості та вербалізм.

Фрагментарність можна визначити за тим, що в образі об'єкта відсутні багато суттєвих деталей, образ позбавлений цілісності, іноді неадекватний об'єкту, що вивчається. У основі фрагментарності образів у дітей із порушеннями зору - сукцесивність, порушена послідовність дотикового чи зорового сприйняття. Фрагментарність уявлень у дітей із порушеннями зору проявляється при художній діяльності (ліпленні, малюванні, моделюванні). Сукцесивність і фрагментарність сприйняття долаються шляхом розвитку наочного мислення, дотикового та зорового обстеження об'єктів.

Схематизм уявлення об'єктів проявляється внаслідок недостатнього їхнього відображення у дітей з різними порушеннями зору, при репродукуванні образів, збіднених деталями, і тому мало диференційованих.

Психолого-педагогічний супровід розвитку дітей з різними порушеннями зору, зокрема, процесу сприймання з акцентом на розвиток спостережливості, формуванні навичок обстеження об'єктів дозволить подолати у дітей з різними порушеннями зору схематизм їх уявлень.

Вербалізм уявлень - це порушення співвідношення чуттєвого і понятійного змісту в образі у бік переважання останнього або повна відсутність чуттєвих елементів у словесному описі об'єктів. Вербалізм уявлень у дітей з різними порушеннями зору виникає внаслідок відсутності цілісності сприйняття об'єктів та їх окремих властивостей.

Усі вищезгадані недоліки у дітей із різними порушеннями зору можна подолати за допомогою компенсації, у межах психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей цієї категорії, унаслідок чого уявлення, що з достатньою повнотою і адекватністю відбиватимуть навколишній світ.

У цьому випадку, уявлення у дітей з різними порушеннями зору набувають необхідного обсягу та якості, що забезпечує їх нормальну орієнтацію в навколишньому просторі. Вплив гостроти зору на процес формування уявлень у міру дорослішання дитини нівелюється і до старших класів стає незначним.

Пам'ять - це психічне відображення результатів минулої взаємодії людини з дійсністю та використанням їх у подальшій діяльності. Це сукупність психічних моделей реальності, побудованих у результаті досвіду даного індивідуума.

Дослідження психологів окремих процесів пам'яті у дітей із різними порушеннями зору показали, що ці процеси протікають без труднощів, загальні закономірності пам'яті не порушуються, проте перебіг запам'ятовування, збереження, впізнавання у дітей цієї категорії має специфічні особливості.

У дітей з різними порушеннями зорових функцій спостерігається уповільнення утворення тимчасових зв'язків, що виявляється у необхідності більшої кількості підкріплень. Серед особливостей процесу запам'ятовування у дітей із різними порушеннями зору, як показали дослідження - менший обсяг і швидкість запам'ятовування матеріалу (знижена продуктивність запам'ятовування), а також недостатня усвідомленість матеріалу, що запам'ятовується.

Недоліки логічної пам'яті опосередковані недоліками мислення (розрив між поняттям та її конкретним змістом; звідси складнощі з розумовими діями аналізу та синтезу, порівняння тощо), і ці недоліки пов'язують із дефектами сприйняття у дітей із порушеннями зору. Досить успішно проходить у дітей із різними порушеннями зору запам'ятовування матеріалу, що має смислові зв'язки.

Характерна для дітей з різними порушеннями зору і велика амплітуда індивідуальних коливань у швидкості запам'ятовування,

обсяг пам'яті, у співвідношенні механічного і осмисленого запам'ятовування. Ці індивідуальні особливості безпосередньо не пов'язані зі станом зорових функцій, вони опосередковуються різними причинами, такими як наявність і обсяг чуттєвого досвіду, рівень інтелектуального розвитку, навчанням таких дітей, відсутністю чи недостатністю психолого-педагогічного супроводу їх розвитку.

Є численні докази про те, що образи пам'яті у дітей із різними порушеннями зору за відсутності підкріплень, виявляють тенденцію до розпаду. Навіть невеликі проміжки часу (1-3 місяці) негативно позначаються на уявленнях у дітей з різними порушеннями зору - різко знижується рівень диференційованості уявлень, адекватності образів еталонам.

Швидке забування засвоєного матеріалу опосередковується і низькою значимістю об'єктів і понять, що їх засвоюють діти з порушеннями зору, внаслідок того, що про деякі з об'єктів діти можуть отримати тільки вербальні знання та уявлення.

Недоліки процесу збереження інформації про об'єкт або явище внаслідок порушень чуттєвого відображення у дітей з різними порушеннями зору можуть бути подолані при диференційованому, наочно-дієвому навчанні дітей даної категорії з урахуванням стану їх зорового аналізатора.

Найважливішою умовою успішного запам'ятовування, збереження та відтворення є якість і характер матеріалу, а також врахування наступних фактів: впізнавання об'єктів здійснюється уповільнено і менш повно, ніж у нормі, правильність впізнавання

об'єкта залежить від гостроти зору та розвитку дотикового сприймання.

Мислення - це опосередковане та узагальнене відображення суттєвих, закономірних взаємозв'язків, що існують у навколишньому світі. Мислення виникає і розвивається на основі чуттєвого відображення дійсності та взаємопов'язане з відчуттями, сприйняттями та уявленнями про об'єкт, з кількістю та якістю чуттєвих даних про нього. Опосередковане «живим спогляданням», мислення коригує вплив на процеси чуттєвого пізнання, що виявляється в усвідомленості та узагальненості образів.

Порушення функцій зору, безсумнівно, впливають на процес інтелектуального розвитку дітей, тому що спроможні спотворити до невпізнанності загальний перебіг формування уявлень у дітей із різними порушеннями зору. Функції мислення зберігаються внаслідок того, що основні фізичні, просторові і тимчасові властивості і відносини матерії, при збереженні аналізаторних систем відображаються з достатньою повнотою.

Однак, через труднощі сприйняття, які відчують діти з різними порушеннями зору, мислення дітей цієї категорії «долає» проблеми та недоліки їх чуттєвого сприйняття. Одним з векторів компенсації неповноцінного сприйняття, фундаментальної властивості мислення, у дітей із різними порушеннями зору є перцептивність, що дозволяє з допомогою полісенсорного сприйняття розкрити сутність предметів і явищ недоступних для сприймання за допомогою зору.

Слід зазначити, що людське мислення виявляє та узагальнює суттєві зв'язки та відносини, що існують у навколишній дійсності між об'єктами, а також відображає властивості та сутність самих об'єктів. Саме ця можливість мислення є основою компенсаторної функції. Це сприяє розширенню та поглибленню пізнавальних можливостей у дітей з порушеннями зору. Успішність розумових дій лише на рівні чуттєвого відображення об'єктів навколишнього світу залежить від рівня розвитку аналізаторного апарату у дітей із різними порушеннями зору.

Глибокі порушення функцій зору ускладнюють операції аналізу та синтезу різних сторін пізнання навколишньої дійсності. Неповне відображення властивостей та ознак об'єктів, складність дотикового та обмеженого зорового сприйняття перешкоджають формуванню цілісного образу, внаслідок чого у дітей з порушеннями зору утруднені операції порівняння та диференціювання, а також виникають проблеми при відокремленні найбільш суттєвих, характерних властивостей та зв'язків об'єктів пізнання.

Порівняння, встановлення ступеня тотожності чи відмінності при зіставленні об'єктів, як і аналіз і синтез, включені у всі розумові операції. На операції порівняння засновано класифікацію та систематизацію об'єктів, тобто об'єднання їх за подібними ознаками. Проблеми, що пов'язані з отриманням низки чуттєвих ознак, перешкоджають повноцінному розрізненню і диференціюванню об'єктів, а отже, і їх сприйманні.

У дітей з різними порушеннями зору часто спостерігається виокремлення ними надмірно загальних чи несуттєвих ознак об'єктів, що перешкоджає правильній їхній класифікації та систематизації. На основі положення про єдність чуттєвого сприймання та логічного мислення, можна зробити висновок про вплив відхилень у сфері чуттєвого пізнання на всі розумові дії.

Таким чином, часткова втрата зору, звужуючи сенсорну сферу, негативно впливає на розвиток аналітико-синтетичної діяльності та мислення дітей з різними та порушеннями зору. Але численні дослідження та практика в галузі педагогічної психології доводить, що навіть за наявності у дитини вищезгаданих відхилень не робить мислення незворотно неповноцінним. Причина сповільненого розвитку мислення у дітей із різними порушеннями зору - прогалини у сфері чуттєвих і конкретних знань може бути нівельована у процесі навчання та виховання при фаховому психолого-педагогічному супроводі процесу розвитку дітей цієї категорії в умовах навчального закладу.

Успішний розвиток системи мисленнєвої діяльності дітей з порушеннями зору детермінує постановку акценту в рамках такого психолого-педагогічного супроводу на спрямованість та організацію у дітей з різними порушеннями зору сприйняття за допомогою уточнення та розширення кола їх уявлень, формуючи на цій основі повноцінні поняття.

Формування видів і типів мислення дітей з різними порушеннями зору проходить через ті ж етапи, що і в нормі. Саме тому для дітей із різними порушеннями зору особливе значення має

один із основних дидактичних принципів – принцип наочності. На його основі можливе нормальне засвоєння дітьми з різними порушеннями зору понять, які за своєю природою не можуть не спиратися на наочні образи дійсності.

Отже, можна дійти висновку у тому, що, хоча скорочення чуттєвого досвіду у дітей із порушеннями зору вносить певну специфіку в психічний процес мислення, змінюючи його зміст і уповільнюючи інтелектуальний розвиток, це скорочення неспроможне принципово змінити сутності мисленнєвої діяльності дітей з порушеннями зору, оскільки вона підпорядковується у розвитку тим самим закономірностям, що і мислення нормальнозорих.

Зазначені вище порушення процесу розвитку мислення, можуть бути значною мірою нівельовані шляхом навчання як одного з основних векторів психолого-педагогічного супроводу процесу розвитку дітей з різними порушеннями зору, спрямованого на формування повноцінних уявлень, в яких чуттєве сприймання і понятійне мислення представлені в єдності.

Уява - це, по суті, психічний процес побудови людиною нового образу на основі наявного у неї досвіду. Це особлива форма відображення дійсності, в якій образи об'єктів, що ніколи раніше не сприймалися, конструюються на основі уявлень цих об'єктів.

За рахунок перетворення наявних уявлень і понять, уява розширює сферу пізнання, розвиває здатність передбачати результати діяльності, сприяє розвитку мислення, емоційної сфери, загалом, істотно впливає на формування особистості. Уява тісно

пов'язана з уявленнями, але відрізняється від них за своїми функціями, тому що образи пам'яті відтворюють, а образи реконструюють минулий досвід.

Звуження сфери чуттєвого пізнання у дітей із порушеннями зору збіднює їх уяву, обмежує їхнє сприйняття і уявлення. Також, на процес уяви дітей із порушеннями зору негативно впливають вузькість кола, фрагментарність, недостатня узагальненість та інші недоліки.

Уява у дітей із порушеннями зору виконує компенсаторну функцію, поповнюючи недоліки сприйняття і бідність чуттєвого досвіду дітей цієї категорії і, попри обмежені можливості, використовується дітьми у процесах діяльності. У компенсації дефектів зору важлива роль належить «відтворюючій уяві». З її допомогою та ще на основі словесних описів та наявних зорових, дотикових, слухових та інших образів, у дітей з порушеннями зору формуються образи об'єктів, недоступних для безпосереднього сприймання.

На основі зорових уявлень, що збереглися, діти з порушеннями зору можуть створювати нові яскраві образи уяви. Залишковий зір розширює такі можливості дітей з різними порушеннями зору в цьому виді психічної діяльності. Це обґрунтовується тим, що сила уяви корелюється зі станом зорових функцій за інших суб'єктивних умов - вік, розвиток мислення, чуттєвий досвід і т.д.

Незалежно від того, образами якої модальності при відтворюючій уяві оперують діти з порушеннями зору (зоровими,

слуховими, дотиковими), процес реконструкції образів протікає так само, як і у нормально зорих дітей і має як свою фізіологічну основу створення нових поєднань тимчасових нервових зв'язків, які раніше сформувалися в корі великих півкуль дітей з порушеннями зору.

Одним з основних завдань психолого-педагогічного супроводу дітей з різними порушеннями зору є розвиток відтворюючої уяви дітей. Цілеспрямований, керований розвиток уяви необхідний, оскільки він заповнює прогалини у чуттєвому сприйманні і знаннях. Спираючись на недостатні по повноті і свідомості уявлення, уява може спотворювати у дітей із порушеннями зору уявлення про довкілля у реальному житті.

Це може виявлятися при пасивності сприймання, до якої можуть бути схильні діти з різними порушеннями зору у разі їхнього пасивного способу життя і недостатньо активного включення в предметно-практичну діяльність. Уява під впливом потреб, почуттів та емоцій, не врегульована волею та свідомістю, дає нереальні фантастичні образи: діти з порушеним зором бачать себе льотчиками, капітанами тощо. З іншого боку, відзначається високий розвиток творчої уяви у дітей з порушеннями зору, особлива схильність дітей даної категорії до літературної, музичної та інших видів творчої діяльності.

У дітей з порушеннями зору емоційний розвиток відбувається інакше, ніж у зрячих дітей. У таких дітей звужені сфери активної взаємодії з навколишнім світом, спілкування з іншими людьми, обмежені можливості наслідувальної діяльності, звужений

пізнавальний процес. У дітей із порушеннями зору також знижено можливості розвитку рухової сфери.

Уповільнений темп розвитку мови та невербальних засобів спілкування (емоцій, жестів) зумовлено об'єктивними та суб'єктивними недоліками у організації та умов виховання. У зв'язку з цим дитина з порушенням зору стає надалі «ізгоем» у компанії однолітків, може бути замкненою або агресивною. Діти цієї категорії постійно перебувають у ситуації неуспіху, що є джерелом негативних емоцій, потім це переростає у негативні емоційні стани. Все це згодом веде до зниження мотивації до спілкування, навчальної діяльності, а також може стати причиною формування негативних рис особистості та як наслідок появи проблем із навчальною дисципліною та поведінкою.

Розвиток візуально-моторної координації у дітей з порушеннями зору

Розвиток візуально-моторної координації у цієї категорії дітей є важливою умовою їхнього повноцінного оволодіння навчальними навичками. Порушений бінокулярний зір, зумовлює порушення правильної взаємодії зорової та окорухової систем. Причиною зниження успішності навчання у початковій школі можуть стати труднощі у оволодінні цими навичками. Вплив бінокулярних аномалій найбільш явно позначається на виконанні дітьми різних зорових дій (переписування з підручника, читання, переписування з дошки). Діти з косоокістю та амбліопією мають знижену координацію рухів, точність та узгодженість дій рук та очей. Розвивати зорово-моторну координацію у дітей із цими

порушеннями на заняттях необхідно вирішуючи такі завдання: розвиток точних співвідносних дій; вдосконалення навички простеження очима за діями рук; розвиток дрібної моторики рук; виконання точних тонких рухів при розмальовуванні, штрихуванні та обведенні; утримання у полі зору різних зорових стимулів (літер, знаків, цифр, фігур); формування вміння за зразком малювати фігури, писати букви та цифри; вдосконалення зорової пам'яті; вдосконалення окоміру та окорухових функцій; орієнтування у малому робочому просторі; автоматизація вміння користуватися ручкою та олівцем. Для вирішення поставлених завдань, до змісту доцільно включати різні графічні завдання, що сприяють вихованню навичок координації руки та ока: малювання різних видів ліній; з'єднання вертикальних і горизонтальних ліній, простих і складних лабіринтів, лабіринтів з хвилястих ліній; копіювання зразків; побудова зображень за заданими мітками; виконання вправ в розвитку сили пальців, гімнастика рук; ігри зі шнурівками, зав'язками, гудзиками. Подані прийоми щодо розвитку зорово-моторної координації з методів корекційної педагогіки у спеціалізованих освітніх закладах перейшли до масових освітніх закладів.

При порушеннях зору у дітей виникають складності при формуванні різних рухових умінь. При цьому відзначається зниження точності, швидкості та координованості дрібної моторики рук. Порушення гостроти зору, що простежують функцій ока та локалізація погляду призводить до неясності бачення виконання та якості практичних дій та графічних завдань, що

стримує хід розвитку аналізу, синтезу та взаємодії ока та руки. При несформованості графомоторних навичок у дітей з порушенням зору виникають проблеми:

- у неточності уявлень про симетрію та асиметрію; нечіткості орієнтації на аркуші (право - ліво, верх - низ, діагональний напрямок, краї та центр аркуша);

- у невмінні компоувати елементи композиції на аркуші призводять до нерозуміння закономірностей компоування зображенні на аркуші;

- у нерозумінні конструктивної побудови букв з небагатьох елементів, це виливається у труднощі сприйняття складу слова, речення, тексту загалом;

- слабе почуття вертикалі та горизонталі веде до сповзання текстового рядка вниз або підняття його вгору, до різного нахилу букв;

- нерозвинене почуття масштабності призводить до різниці розміру букв при письмі, до невміння варіювати розмір шрифту, створювати шрифтову композицію з виділенням головного в тексті, що ускладнює формування естетики шрифтових композицій на аркуші;

- відсутність почуття формату аркуша та труднощі при зміні формату аркуша.

Проблеми у роботі зі словесною інформацією в умовах зорової депривації ведуть до спотворення уявлень про світ, що у свою чергу, позначається на виконанні дітьми з порушенням зорової функції графічних робіт.

Аналізуючи вище перелічені труднощі, які є у дітей із порушенням зору, можна дійти невтішного висновку, що більшості школярам із порушенням зору властиві відхилення у координації рухів, темпу і ритму дій, що позначається на формуванні графомоторних навичок і умінь.

Засвоєння графічної навички, навички письма є для дитини з порушенням зору складним та тривалим процесом. А для дитини з зоровими порушеннями цей процес вимагає значно більшої напруги та значніших витрат зусиль.

Опанування графічної навички - тривалий і трудомісткий процес, який дітям з порушенням зору дається нелегко. Тому робота з підготовки дитини до навчання письма має починатися задовго до вступу до школи. З іншого боку, успішність роботи по формуванню графо-моторних навичок у дітей із порушеннями зору залежить від її систематичності, і ця умова може бути виконана лише за взаємодії фахівців шкільного закладу та сім'ї.

Специфіка організації психолого-педагогічного супроводу розвитку дітей із порушеннями зору

Нині в Україні діє розгалужена мережа спеціальних освітніх закладів для осіб із порушеннями зору. Кількість спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями зору в Україні станом на 2021 р. становила: 6 шкіл-інтернатів для дітей з глибокими порушеннями зору, де навчаються 755 учнів, і 20 спеціальних шкіл для дітей зі зниженим зором - 3243 учнів.

Через трагічні події воєнного часу мережа закладів дещо скоротилася. Також у зв'язку з запровадженням інклюзивної форми

навчання частина дітей з порушеннями зору починають інтегруватися до загальноосвітніх закладів, де створюються окремі групи і класи.

Діти України наразі переживають страшні події та намагаються прийняти нову реальність, у яку потрапили.

Діти з порушеннями зору знаходяться в ситуації, коли кожен наступний вибух, крок у нове приміщення, звук повітряної тривоги викликають не тільки страх, розгубленість, тривогу, а й стан невизначеності.

Діти з порушеннями зору мають обмежені можливості швидко реагувати та обробляти інформацію з навколишнього середовища. Через це, важливим є застосування необхідних кроків для підтримки таких дітей під час війни, щоб мінімізувати у них наслідки психологічної травми.

Нині, за різними даними, до 60 % дітей, які вступають до школи, а серед них і діти з порушенням зору, мають психосоматичні порушення, зростає кількість психоневрологічних захворювань, значна кількість дітей перших класів потребує уваги шкільного психолога.

Психіка школярів з порушеннями зору особливо вразлива, піддається негативному впливу зовнішніх факторів, тому особливого значення набуває проблема навчальної психогігієни, забезпечення гуманістичних взаємин у педагогічній взаємодії, збереження психічного здоров'я.

Стан психічного здоров'я, повноцінна життєдіяльність дитини з порушенням зору значною мірою залежать від збалансованості

емоцій. Позитивні емоції забезпечують оптимальність перебігу психічних процесів (сприймання, пам'яті, уяви, мислення), поліпшують ефективність інтелектуальної діяльності та підвищують рівень активності особистості. Позитивний емоційний стан сприяє формуванню вольових процесів, від яких залежить успішна діяльність особистості, у т. ч. й навчальна діяльність.

Ядром концепції збереження психічного здоров'я є психологічний підхід до всього навчально-виховного процесу: практичні психологи конструюють, відстежують і спрямовують його таким чином, щоб кожна дитина мала максимальні можливості та умови для збереження психічного здоров'я. Ця робота проводиться у трьох напрямках: з учнями, педагогами, батьками.

Ця комплексна проблема потребує розв'язання низки завдань:

- формування знань про фізичне, психічне, соціальне здоров'я, чинники здоров'я - навколишнє середовище, здоровий спосіб життя, охорона здоров'я;
- розвиток інтелектуальних умінь, що організовують пізнавальну діяльність школяра;
- розуміння основних функцій, емоційного й соціального розвитку, що супроводжує людину впродовж життя;
- розвиток вольових якостей - уміння керувати собою відповідно до зовнішніх подразників, збереження фізичного, розумового та соціального здоров'я;

- формування здатності оцінювати припустимі межі ризику в діях, визначати рівень своїх можливостей, умінь, інтелектуальних здібностей з метою безпечного та раціонального їх використання;

- формування навичок прийняття рішень шляхом розвитку критичного мислення та ставлення до соціального оточення.

З-поміж основних показників психічного здоров'я можна виокремити наступні:

- в емоційній сфері - позитивно емоційний стан, подолання негативних емоцій, емоційна стабільність, вільне виявлення емоцій, їх адекватність, оптимальне самопочуття;

- в інтелектуальній сфері - здатність концентрувати увагу, утримувати інформацію в пам'яті, вміння логічно мислити, виявляти творчість, активність у пізнавальній діяльності;

- у мотиваційно-особистісній сфері - адекватна самооцінка, особистісна автономія, самоповага, самоконтроль, сформованість волевої сфери, цілеспрямованість, активність, позитивна мотивація життєдіяльності, поведінки та взаємин, адекватне сприймання навколишнього середовища та самого себе.

Залежно від ступеня зниження гостроти зору на оці, що краще бачить, при використанні окулярів, і відповідно до можливості використання зорового аналізатора в педагогічному процесі виділяють такі групи дітей:

- діти з глибокими порушеннями зору - це діти з повною відсутністю зорових відчуттів або мають залишковий зір (максимальна гострота зору - 0,04 на кращому оці із застосуванням

звичайних засобів корекції - окулярів), або зберегли здатність до світловідчуття;

- абсолютно або тотально незрячі - діти з повною відсутністю зорових відчуттів;

- частково або парціально незрячі - діти, що мають світловідчуття, формений зір (здатність до виділення фігури з фону) з гостротою зору від 0,005 до 0,04;

- діти з порушеннями зору (слабозорі) - діти з гостротою зору від 0,05 до 0,2. Головна відмінність цієї групи дітей від незрячих: при вираженому зниженні гостроти зорового сприйняття, зоровий аналізатор залишається основним джерелом сприйняття інформації про навколишній світ і може використовуватися як ведучий у навчальному процесі, включаючи читання та письмо.

Глибина і характер вражень зорового аналізатора позначається на розвитку всієї сенсорної системи та психіки дитини, що визначає шляхи пізнання навколишнього світу, точність і повноту сприйняття образів зовнішнього світу, зумовлюють особистісний розвиток загалом.

Своєчасна та ефективна соціально-психологічна допомога фахівців багато в чому визначає, які особисті якості будуть сформовані у дітей, що мають глибокі порушення зору до початку їх самостійного життя. Як показують дослідження, мова все ж таки швидше повинна йти не про якості особистості, а про цілісну систему особистості. До цієї системи включаються:

- ставлення до свого дефекту, ставлення до інших людей;

- ставлення до життєвих цілей, до минулого та майбутнього, до життєвих цінностей;
- ставлення до безпосереднього соціального оточення, відносини з іншою статтю.

Ці показники становлять базову структуру особистості, образ свого «Я», спрямованість особистості та її життєва перспектива, відносини з іншими.

Дітям з порушенням зору потрібне постійне консультування в офтальмологічній клініці, правильний підбір оптичних засобів корекції зору, дозовані навчальні навантаження.

Важливе значення має компенсація функцій пошкодженого органу за рахунок діяльності інших аналізаторів. Компенсація дефекту відбувається за умов спеціально організованого навчання, у якому процес освіти спрямовано на максимальний цілісний розвиток кожної дитини з порушенням зором.

Педагогу-психологу необхідно брати активну участь у організації цього навчального процесу. Основними напрямками діяльності педагога-психолога, що працює з дітьми з порушеннями зору у стінах спеціалізованого освітнього закладу інтернатного типу або в масовій школі, є:

- вивчення стану індивідуального розвитку кожної дитини з порушенням зору. Це дає змогу робити доступним з'ясування причин можливої соціальної дезадаптації дитини;
 - проведення діагностики кожної дитини із порушеннями зору.
- Працюючи з такими дітьми необхідне володіння цілим комплексом

соціологічних, психологічних, педагогічних і медичних методик дослідження.

За результатами психолого-педагогічної діагностики педагог-психолог разом із вчителями та батьками створюють індивідуальну програму розвитку кожної дитини з порушенням зору, де відбувається облік рівня її можливостей, бажань та інтересів.

Здійснення регулярного контролю за відповідністю обраної індивідуальної програми навчання реальним досягненням та рівню розвитку дитини.

Дитина з порушеннями зору потребує допомоги протягом усього свого життя, хоча з віком завдання процесу адаптації та корекції дещо змінюватимуться.

Розробка спеціальних тренінгів для підвищення рівня психолого-педагогічної адаптації дитини до негативних тенденцій та впливів, підготовка дитини до інтеграції до освітніх закладів тощо. Організація заходів, спрямованих на соціальну адаптацію із залученням до співпраці інших освітніх закладів.

Сукупність даних напрямків формує систему психолого-педагогічного супроводу процесу розвитку дітей із порушеннями зору. Лише в результаті спеціально організованої та цілеспрямованої діяльності педагога-психолога діти з порушеннями зору досягають високих результатів в інтелектуальному розвитку, набувають позитивних рис особистості, необхідних для активної участі в житті суспільства.

Наприкінці XX століття увага фахівців була спрямована на проблеми вивчення пізнавальної сфери дітей із порушенням зору,

особливостей їх навчання, формування навичок орієнтування у просторі. У цій галузі нині досягнуто значних успіхів. Недостатньо вивченими лишаються особливості міжособистісних відносин дітей цієї категорії та включення їх в соціум.

В Україні діти з особливими освітніми потребами навчалися тривалий час у спеціальних школах-інтернатах. Під час навчання у спеціалізованих школах-інтернатах більшість дітей перебували вдома лише у вихідні дні, а деякі лише під час канікул. Життя в школі-інтернаті було підпорядковане жорстко обмеженому та структурованому комунікаційному середовищу. Умови життя в такому закладі характеризувались надмірною стабільністю за складом, стійкою за розподілом соціальних ролей серед учнів, обмеженою кількістю дорослих (педагогів, фахівців, персоналу), які взаємодіють з дитиною. Проживання у школі-інтернаті відбувалось за умов ізоляції від зречих однолітків та соціального зв'язку з ними.

Серед соціальних чинників компенсації наслідків порушення зору у дітей, педагоги-психологи найважливішу роль відводять колективу, оскільки від характеру міжособистісних відносин залежить психологічний стан особистості, ставлення до діяльності, інших людей і себе.

У зв'язку з цією обставиною, виникає необхідність перенесення акценту корекційної роботи на профілактичну діяльність реабілітологів, педагогів і психологів. Роботу із соціально-психологічної реабілітації слід розпочинати безпосередньо після появи дефекту або його усвідомлення при

ранній чи вродженій сліпоті. Дослідження показують, що порушення зору не є непереборною перешкодою для успішного встановлення соціальних контактів дітей із порушеннями зору зі зрячими. Необхідні для цього вміння і навички дитина успішно здатна придбати в процесі постійного безпосереднього спілкування з нормальнозорими однолітками. Про це говорить той факт, що багато дітей з порушеннями зору до вступу до спеціальної школи-інтернату успішно встановлювали контакти зі зрячими однолітками.

Досвід деяких країн (наприклад, Великобританії) показує, що при відповідному матеріальному та кадровому забезпеченні освітніх установ, діти з порушеннями зору можуть навчатися в масових школах, не відчуваючи психологічних труднощів при спілкуванні з однолітками, які нормально бачать. Останніми роками цією проблемою зацікавились і вітчизняні вчені.

Пропонуються такі види моделей інтегрованого навчання: повністю інтегроване, за модифікованою чи адаптованою програмою загальноосвітнього закладу, за індивідуальною програмою, у спеціальному класі.

Як було встановлено раніше, організація процесу навчання та виховання дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору пов'язана з безліччю особливостей та труднощів через їх специфіку психічного та особистісного розвитку. Створення та дотримання особливих умов буде ключовим фактором ефективності педагогічного процесу в цілому. Вітчизняна та зарубіжна педагогічна психологія багато років виступала за виховання та

освіту дітей з порушеннями зору у спеціалізованих установах, що дозволяють повніше та ефективно здійснювати їх реабілітацію та отримувати знання в обсязі масової школи.

Робота в спеціальних установах спрямована не лише на здобуття цензової освіти, але, що не менш важливо, на корекцію порушеного зору. Однак останніми роками все активніше відбувається обговорення проблем інтеграції дітей з порушеннями зору до масової школи.

Причини необхідності навчання дітей з порушенням зору в масових освітніх установах:

- батьки хочуть бачити своїх дітей щодня, спілкуватися з ними, впливати на їхнє виховання та навчання;
- батьки не хочуть, щоб їхніх дітей вважали інвалідами, які різко відрізняються від інших дітей, які нормально бачать.

У результаті, нині виникає гостра необхідність у створенні універсальних умов, комплексної системи психолого-педагогічного супроводу, для отримання дітьми з порушеннями зору загального виховання та освіти в масових навчальних закладах.

Найважливішим і найбільш трудомістким є організація та проведення психолого-педагогічних методичних консультацій за безпосередньою участю педагога-психолога для вчителів, учнів та батьків.

Умови, які мають бути створені в масових школах, визначаються особливостями розвитку дітей з порушенням зору та їх можливостями використовувати дотик та порушений зоровий аналізатор у процесі навчання. Діти з порушеннями зору сильно

відрізняються від нормальнозорих за рівнем працездатності, стомлюваності та швидкості засвоєння матеріалу. Значною мірою це обумовлено характером уражень зору, походженням дефекту та особистими особливостями дітей.

При направленні дитини до навчального закладу важливо з'ясувати, як проводитиметься її навчання та виховання: на основі дотикового сприймання чи порушеного зору. Офтальмологічні та психологічні дані дітей дають відповідь на це питання.

Як показують сучасні дослідження, до масових шкіл для спільного навчання зі зрячими можуть піти небагато дітей з порушенням зору (лише ті, які добре справляються з програмою спеціальної школи та досить соціально адаптовані), для їх відбору розроблені спеціальні критерії та тести. Для того, щоб розширити можливості решти дітей з порушеннями зору, існує гостра необхідність більш поглибленого опрацювання освітнього простору та підвищення ефективності психологічного супроводу процесу навчання.

Одне з основних завдань педагога-психолога - включення кожної дитини з порушенням зору учня до колективного середовища класу. При цьому слід мати на увазі, що працездатність дитини з порушенням зору є нижчою. Вона може не встигати за роботою учнів, що нормально бачать. У зв'язку з цим поруч із приладом Брайля діти з порушеним зором користуються диктофонами, куди записуються фрагменти уроку. Дитині з порушенням зору під час уроків математики з довгими письмовими роботами необхідно використовувати, з одного боку,

компенсаторні механізми пам'яті (усний рахунок), з іншого боку - прилад прямого читання, що, безумовно, сприятиме підтримці загального темпу уроку. Наступна складність - це обмеження часу зорової роботи. Багато чого їм доводиться сприймати на слух. Наприклад, аналізувати літературні твори, виділяючи основні думки та характеристики героїв, спираючись на слухову пам'ять. Особливу увагу слід звернути на фронтальну роботу в класі. Щоб діти з порушеннями зору могли взяти участь у фронтальній роботі класу, необхідні спеціальні індивідуальні картки та тексти, підготовлені рельєфним або укрупненим шрифтом та інші наочні посібники.

Враховуючи, що діти з порушенням зору більшість інформації на уроці одержують на слух, мова вчителя має бути виразною та точною. Необхідно промовляти все, що він робить, пише, малює чи коли проводить дослід. Словникову роботу слід проводити на кожному уроці, а не тільки на уроках рідної мови, тому що для багатьох дітей з порушенням зором характерний вербалізм. Вербалізм пояснюється збідненістю досвіду у дітей із порушеннями зору та відсутністю за словом конкретних уявлень, оскільки вони знайомі з багатьма об'єктами зовнішнього світу лише формально-словесно. Наприклад, вони не уявляють, як літає в повітрі птах, як один листочок може затуляти інший і т.д.

Безумовно, наявність спеціальних дидактичних посібників, розрахованих на дотикове або на візуально-дотикове сприйняття дитини з порушенням зору, важливо на уроці. Однак, враховуючи, що багато об'єктів, які діти ніколи не тримали в руках або бачили

лише неясно, їм незрозумілі, необхідно проводити індивідуальну роботу з реальними об'єктами, направляючи увагу на об'єкт, що вивчається. Якщо ж спеціальних наочних посібників немає, слід спеціально їх приготувати.

Контроль за роботою дітей із порушенням зором, об'єктивність оцінки також мають стати нормою роботи педагога-психолога, що дозволить їм почуватися на рівних зі зрячими дітьми.

І все ж таки у світі зрячих у дітей з порушенням зором багато невідомого та непізнаного, що часом викликає страх. Цей природний стан може бути подолано, якщо учні заздалегідь знатимуть про майбутні події чи знайомство з новим предметом. Особливо багато несподіванок для дитини з порушенням зору на вулиці, шкільній ділянці. Тому з ними необхідно проводити спеціальну роботу з орієнтування, і в цьому може допомогти педагог-психолог школи.

Для дитини з порушенням зором дотикове знайомство з новим об'єктом також має бути особливим: дитині потрібно допомогти виділити, виокремити головне від другорядного.

На жаль, багато дітей з порушенням зором не вміють спілкуватися, вони не слухають співрозмовника, і діалог у спілкуванні не виходить. Той, хто говорить, хоче показати, що він багато знає, але така поведінка не викликає емоційної відповіді у слухача. Це може бути пов'язано і з малим досвідом спілкування: дитина дуже хоче спілкуватися, але не знає, як це здійснити, і виступає з монологічною мовою. У таких випадках необхідна

делікатна допомога педагога-психолога, який організовує дискусії, зустрічі, бесіди.

Таким чином, як в умовах спеціалізованої установи, так і в масовій школі, педагогу-психологу необхідний тісний контакт із соціальним педагогом, вчителями-предметниками та батьками, щоб допомогти дитині з порушенням зору адаптуватися до школи.

Дуже важливим напрямом роботи педагога-психолога є включення учня до позакласних та позашкільних заходів. Спільний похід до музею, театру можливий і необхідний, але для його успішного здійснення має бути проведена велика попередня підготовка. Ми завжди говоримо, що дитині з порушенням зору, щоб вона могла увійти повноправним членом у світ зрячих, важливо показати, що і зрячим є чому в неї повчитися, а особливо - працьовитості, наполегливості та впевненості в тому, що довкола живуть і працюють хороші добрі люди.

Інтеграція до масової школи потребує особливо глибокого та уважного вивчення психологічних особливостей дитини її індивідуальних можливостей та вибору стратегії адаптації в нових умовах та новому колективі як дітей, так і дорослих. У ході адаптації дітей з порушенням зором велика роль належить дорослим, оскільки одним із специфічних дидактичних принципів роботи є посилення педагогічного керівництва поведінкою не тільки дитини з порушенням зору, а й усіх навколишніх людей, включаючи педагогів різного профілю.

Для дитини з порушенням зору особливо у молодшому шкільному віці ситуація переходу до нових соціальних умов є

стресовою. У цей час дитина дуже чутлива, і, коли відбувається адаптація до нових умов, вчителю треба уважно стежити за тим, щоб дитина з порушенням зору не була емоційно травмована.

У перші місяці перебування у новому колективі треба створити дитині атмосферу максимального психологічного сприяння як із боку вчителів, і з боку вихованців. Однак дії, спрямовані на досягнення цієї мети, повинні бути виважені та тактовні, оскільки зайва опіка та надмірна турбота можуть зайвий раз наголосити на особливостях нового учня та розвинути у нього егоїстичні установки.

Крім створення сприятливого психологічного клімату в колективі, куди надходить чи надійшла дитина з порушенням зору, корекційний педагог повинен знати індивідуальні особливості функціонування зорової системи учня. Слабозорість або глибоке зниження зору часто супроводжується додатковими зоровими порушеннями, такими як звуження периферичного зору, поява у дітей з порушеним зором плям у полі зору, висока чутливість до нормальної освітленості, труднощі розпізнавання кольорів і контрасту або комбінація цих порушень. Діти з порушенням зору при однаковому стані зорового аналізатора (при однаковій гостроті та полі зору) відрізняються один від одного можливостями його використання: один може виконувати завдання з опорою на зір, інший – на дотик, третій – на дотик та зір.

Так як діти з порушеннями зору, спираючись тільки на ослаблений зір, не можуть створити чіткі та точні уявлення про

навколишні предмети, дуже важливо навчати їх методам і способам дотикового сприйняття, використовувати його разом із зором.

На стан зору дитини можуть тимчасово впливати такі фактори, як освітленість, втома, емоційне збудження або пригніченість настрою. Щоб дитина могла швидше адаптуватися в умовах масової школи, необхідно, щоб вона відчувала себе таким самим членом групи (класу), як і всі інші вихованці та учні.

Як і нормально зорі однолітки, дитина з порушенням зором має свої індивідуальні особливості, якості та потреби. Деякі діти з порушенням зору намагаються "приховати" або заперечувати свій дефект, інші ж, знаючи про поінформованість своїх однокласників про недоліки їхнього зору, почуваються зковано, неприродньо та дискомфортно при публічному виявленні їх зорових проблем. Тому педагогу-психологу необхідно підготувати дітей групи заздалегідь, щоб не викликати підвищеного інтересу та некоректних висловлювань дітей. Зробити це потрібно тактовно, з урахуванням особистісних особливостей дитини з порушенням зором, і навіть психологічного настрою своїх підопічних. Тоді процес адаптації дітей із порушенням зором буде більш успішним та ефективним.

Необхідно включати дітей із порушеннями зору у всі сфери діяльності - фізкультурні заходи, художню самодіяльність, залучати до доступної їм суспільно-корисної діяльності. Педагог-психолог повинен давати необхідні рекомендації щодо використання допоміжних засобів, які допоможуть кожній дитині з порушенням зору брати участь у діяльності колективу.

Для створення та зміцнення свого соціального статусу в новому учнівському колективі дитині з порушенням зору доводиться долати низку комплексів та фобій, таких, як страх простору та нових людей, невпевненість у собі. У цьому дитині треба допомогти, давши можливість побути лідером однієї з груп, наприклад, капітаном команди з шашок або шахів, літературної композиції, вікторини тощо. Заохочуючи прагнення учня з порушенням зору зайняти гідну позицію в колективі, не можна забувати, що він повинен дотримуватися тих же норм і правил поведінки, що й інші діти. Однак його слід заохочувати при успішному дотриманні цих правил.

Посмішка чи кивок голови як спосіб заохочення не завжди доступні дитині з порушенням зору. Краще покласти руку на плече або погладити його, але словесна похвала ще важливіша, бо їїчують інші діти.

Деякі діти з порушенням зору через наявні комплекси намагаються не привертати уваги до своїх проблем і соромляться попросити допомоги у дорослого або однокласників, воліючи поодинці переживати свої труднощі. У таких випадках психологу потрібно постійно тримати дитину в полі свого зору та постаратися побачити та відчувати, коли їй потрібна допомога. Не чекаючи на прохання самого учня, слід проявити ініціативу. Разом з тим необхідно стимулювати дитину до подолання сором'язливості та повідомлення про свої проблеми.

На основі індивідуальних спостережень за тим, як учні з порушенням зору справляються із завданнями та пристосовуються

до роботи, потрібно змінювати робоче навантаження, збільшувати або зменшувати час вирішення програмних завдань для того, щоб їх темп і якість роботи могли зрівнятися з аналогічними показниками дітей, які нормально бачать.

У процесі адаптації до нових умов початкової школи дитина повинна навчитися запитувати та приймати допомогу від однолітків. Дуже важливо, щоб у цій ситуації дитина зберігала почуття власної гідності і прагнула сама надавати допомогу в іншій ситуації, що відповідає її можливостям.

Життя та навчання дітей з порушеним зором вимагає від усіх учасників педагогічного процесу глибоких знань про специфіку розвитку дітей із зоровою депривацією.

Доброзичлива участь, допомога з боку вчителів у вирішенні проблем, що виникають у дітей з порушенням зору, допоможе завоювати їхню довіру та дружбу, сприяти психологічній адаптації у колективі. Однак опіка не повинна бути надмірною, оскільки вона може придушувати активність самих учнів з порушенням зору, а також формувати такі негативні особистісні особливості, як безініціативність і егоїзм.

Дії педагога-психолога та педагогів-предметників повинні бути спрямовані на перетворення негативних емоцій, які можуть виникнути у дитини з порушенням зору у зв'язку з початком шкільного навчання, особливо у разі переходу до масової школи, на міцний фундамент соціального імунітету, необхідного дитині у дорослому житті коли їй доведеться входити у світ зрячих.

У багатьох батьків виникає комплекс провини по відношенню до власної дитини, яка має фізичний недолік від народження або набутий пізніше. Почуття провини формує певний стиль батьківського виховання – гіперопіку. Такі батьки захищають дитину від можливих проблем, потурають її забаганкам і бажанням. Подібні виховні заходи призводять до спотворення особистісного розвитку дитини, з якої може зрости зніжений споживач із егоцентричними установками. Цим батькам необхідно в процесі співробітництва демонструвати наявність більших можливостей розвитку їхньої дитини, створювати у них відповідні педагогічні настанови. Батьки повинні знати, що саме в даний момент їхній дитині під силу, а що без сторонньої допомоги вона зробити не зможе, необхідно також намітити перспективу розвитку академічного (навчального) та фізичного навантаження дитини.

Діти, які ростуть у сім'ях, де батьки відкрито чи приховано не приймають дитину, як правило, схильні до невротичних реакцій, які посилюють їхню фізичну недугу. До цих дітей з порушенням зору необхідно виявляти максимум терпіння та участі. Батьки, яким властива гіперопіка, байдужі до своєї дитини. Цих батьків доводиться переконувати в тому, що любов, ласка і увага до дитини є необхідною умовою ефективного просування дитини в розвитку та кращим видом допомоги у подоланні труднощів, пов'язаних із сліпотою.

Найбільш продуктивним стилем батьківського виховання дитини з порушенням зору є стиль, коли батьки приймають свою дитину з фізичним недоліком. Приймаючи дитину такою, якою

вона є, батьки об'єктивно її оцінюють, не пред'являючи до неї ні завищених, ні занижених вимог. Це сприяє формуванню у дитини з порушенням зору адекватної самооцінки, особистісних установок та прогнозів на майбутнє.

Як було сказано вище, ситуація переходу дитини з порушенням зору зі спеціалізованої до масової школи є серйозним випробуванням, яке вона може не витримати, не впоравшись із інтелектуальними та психологічними навантаженнями. У разі, якщо вчитель масової школи бачить, що новачок не встигає за загальноосвітньою програмою і не приживається в новому колективі, потрібно постаратися виявити причини труднощів, що виникли, і потім постаратися їх усунути.

Якщо ж запропоновані корекційні та психотерапевтичні заходи не принесуть належних результатів, тоді необхідно поставити питання перед адміністрацією школи та на педагогічній раді про доцільність подальшого перебування учня з порушенням зору у масовій школі.

Вся система психолого-педагогічного супроводу в початковій школі базується на навчанні дітей з зоровим порушенням отримувати інформацію про навколишній світ із залученням збережених аналізаторів (дотик, слух, рухово-тактильна, температурна, нюхова чутливість). У пізнанні навколишнього світу дитиною з зоровими порушеннями важливу роль відіграє дотик. Саме він дає дитині з порушенням зором можливість отримати конкретні, реальні уявлення про найближчий простір і предмети, що знаходяться в ньому. За допомогою дотику та рухово-

тактильної чутливості дитина може набути необхідних навичок самообслуговування (наприклад, одягатися, їсти і т.д.). Це є основою для формування в неї самостійності, яка дозволить надалі обходитися без сторонньої допомоги, що надзвичайно важливо не лише з практичної точки зору, але й психологічного комфорту. Дуже важливо з раннього віку цілеспрямовано розвивати сенсорну сферу дітей із порушеним зором. Спонтанне оволодіння вміннями отримувати інформацію про довкілля на полісенсорній основі практично неможливе або вимагає значно більшого часу.

Психологічна практика довела необхідність диференційованого підходу у вихованні та навчанні дітей з зоровими порушеннями різного ступеня тяжкості з урахуванням особливостей пізнання навколишнього світу дітьми кожної з категорій, а також загальних особливостей, притаманних усім дітям із порушенням зору. Одна з таких особливостей – діти не мають реальних уявлень про предмети та явища навколишнього світу. Внаслідок цього багато слів і виразів вони засвоюють механічно, не розуміючи їхнього сенсу, не співвідносячи їх з предметами та явищами навколишнього світу. Спостереження показують, що з досить великого словникового запасу в них немає чітких, конкретних уявлень.

Відомо про вплив зорових порушень на психічний розвиток дитини, її емоційно-вольову сферу, наявну у дітей своєрідність рис характеру. Розуміння цих особливостей допоможе педагогу-психологу підібрати адекватні методи виховання і навчання, що дозволяють попередити чи коригувати негативні прояви у розвитку

дитини. У 6 - 7 років (і пізніше) дитина з порушенням зору, як правило, починає усвідомлювати свій дефект.

У цей період у дітей може спостерігатися страх нових приміщень, незнайомих людей і ситуацій, замкнутість, небажання спілкуватися. Значній кількості дітей із зоровим порушенням властиві недовірливість і настороженість до оточуючих, звинувачення в неприязному до себе ставленні.

У багатьох дітей така позиція пов'язана з усвідомленням власної несхожості з іншими. Вони вважають себе некрасивими, неприємними оточуючим, болісно переживають і соромляться своєї нестачі.

Зіткнувшись часом з негативним до себе ставленням оточуючих, діти замикаються в собі, стають нетовариськими. У деяких із них спостерігаються різкі зміни настрою з проявами туги, а іноді й агресії, яка є, як правило, своєрідним захистом свого внутрішнього світу від сторонніх.

Інша група дітей з глибоким порушенням зору не має сильних переживань щодо свого недоліку. Навпаки, вони надмірно впевнені у собі, неадекватно представляють свої можливості та перспективи у життєвих ситуаціях, завищуючи, переоцінюючи їх. Вони, як правило, різко негативно реагують на будь-яку критику на свою адресу, не приймають зауважень та порад.

Окрім відірваності від реального життя та невміння адекватно себе оцінювати значній частині дітей та підлітків з зоровим порушенням властива спрямованість інтересів на задоволення лише своїх потреб та бажань. Подібні риси характеру у дітей та підлітків,

а також у дорослих дітей з порушенням зором є результатом неправильного сімейного виховання та недостатньої корекційної роботи, що проводиться в дитячому садку та в школі.

Умови виховання мають величезний вплив на попередження появи патологічних характеристик характеру у дітей з часом. Практика показала, що надзвичайно велика роль корекційного виховання та навчання, заснованого на ознайомленні дітей з реальними предметами та явищами навколишнього життя (у різних випадках та ситуаціях) та навчанні конкретної предметно-практичної діяльності та спілкування.

Література:

1. Костенко Т. М., Довгопола К. С., Легкий О. М., Кондратенко С. В. (2020). Виховання і розвиток дітей з порушеннями зору (Методичні рекомендації для батьків). Київ: ІСПП НАПН України. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722338>.
2. Костенко, Т. М. (2018). Дитина з порушенням зору. (Інклюзивне навчання). Харків: Вид-во «Ранок».
3. Легкий О.М., Курінна В.Р., Кондратенко С.В. (2023) Корекційно-розвивальні технології для розвитку дітей з порушеннями зору: навч. метод. посіб. Київ: ІСПП НАПН України. Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736503/>
4. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія. - К.: Академвидав, 2008. – 432 с.
5. Поряд і разом: соціалізуємо старшого дошкільника : навчально-методичний посібник / С. Васильєва, Н. Гавриш, В. Луценко, В. Маршицька, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр ; за заг.ред. Н. Гавриш. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. – 252 с.
6. Свиридчук Т. П. Забезпечення безперервного корекційного впливу на чуттєвий досвід дітей з глибокими вадами зору / Кам'янець-Подільський, 2001. – 228 с.